

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman τέως Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.— Erich
Frank.—Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας.—
Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς
Ἀμερικής.— Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἀθηνῶν.—August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Breslau.—Μιχ.
Τσαμαδός.—Franz Bœhm ἐκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ἰωάν. Θεο-
δορακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1939

Η ΓΝΩΣΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Υ Π Ο

ΡΑΦΑΗΛ ΔΗΜΟΥ

Ἡ θεωρία τοῦ Πλάτωνος βασίζεται ἐπὶ τῆς διακρίσεως μεταξὺ γνώμης («δόξης») καὶ γνώσεως («ἐπιστήμης»), διακρίσεως, τὴν ὁποίαν οὗτος θεωρεῖ ὡς θεμελιώδη. «Καὶ ἐγὼ ἐπίσης», λέγει, «ὁμιλῶ σὰν ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν γινώσκει, ἀλλὰ ἀπλῶς εἰκάζει· ὅτι ὅμως ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ ἀληθοῦς γνώμης καὶ γνώσεως δὲν εἶνε, ὅσον ἀφορᾷ τοῦλάχιστον ἐμένα, καὶ τὸ ὁποῖον ἀπλῶς εἰκάζω, ἀλλὰ καὶ τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέρως ἐπιμένω ὅτι γινώσκω· ὀλίγα εἶνε τὰ πράγματα, διὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἔλεγα τὸ τοιοῦτον μεταξὺ ὅμως αὐτῶν τῶν ὀλίγων, τὰ ὁποῖα γινώσκω πάντως θὰ περιελάμβανα καὶ τοῦτο» (Μένων 98 B). Ἡ γνώμη (δόξα) εἶνε συγκεχυμένη καὶ ἀβεβαία, ἡ γνώσις (ἐπιστήμη) εἶνε ἀπολύτως ἀκριβῆς καὶ βεβαία. Ὑπάρχει διαφορὰ τόσον ὡς πρὸς τὴν ἰκανότητα ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸ πεδῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται· ἡ πεῖρα ἀπευθύνεται πρὸς «τοῦτον ἐδῶ τὸν κόσμον», ἐκεῖνο «πὸ ἧτο ποτέ, εἶνε καὶ πὸ θὰ εἶνε» (Φίληβος 59 A)· ὁ νοῦς ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐκτὸς χρόνου. Αἱ ἰκανότητες κανονίζουν τὴν ἐνέργειάν των σύμφωνα πρὸς τὰ ἀντικείμενά των, ὁ νοῦς, ὁ ὁποῖος συλλαμβάνει τὸ ἀμετάβλητον, ἐκφέρει ἐτυμηγορίας σταθεράς, ἀκαταμαχῆτους, τελειωτικάς. Τοῦναντίον αἱ γνώμαι εἶνε ἀπλῶς πιθαναί, εἶνε ὀρευσταὶ ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὰ ἀντικείμενά των, διαρκῶς ἀντικαθίστανται ὑπὸ ἄλλων θεωριῶν, εἶνε πάντοτε ἀσταθεῖς.

Εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν θεωροῦμεν ὡς ἐσφαλμένην τὴν ιδέαν περὶ ἀπολύτου βεβαιότητος εἰς τὴν γνώσιν. Εἶνε πολὺ πιθανὸν ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψιν του τὰ μαθηματικά ὅταν ἐσχημάτισεν ὁ Πλάτων τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀκριβείας καὶ τοῦ ἀλαθῆτος· τὴν σήμερον ὅμως τὰ μαθηματικά δὲν θεωροῦνται ὅτι ἀποτελοῦν γνώσιν οὔτε ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀξιώματα.

οὔτε ὅσον ἀφορᾷ τὰ θεωρήματά των. Εἰς τὴν φυσικὴν αἱ θεωρίαι ἔρχονται καὶ παρέρχονται· καὶ εἰς τὴν μεταφυσικὴν δὲν εὐρέθη ἀκόμη ἢ μέθοδος, ἢ ὁποία θὰ μᾶς παρεῖχε τὸ ἀλάθητον. Ὁ Πλάτων ἐνόμισεν ὅτι εὐρῆκε τὴν μέθοδον αὐτήν. Τώρα εἴμεθα εὐχαριστημένοι ὅταν φθάνομεν εἰς προσωρινὰ μᾶλλον ἀποτελέσματα καὶ εἴμεθα ὀλιγώτερον ἀπαιτητικοὶ εἰς τὰς ἀξιώσεις μας, ἢ δὲ ὀξεῖα ἀντίθεσις μεταξὺ γνώμης καὶ γνώσεως ἔπαυσε πλέον νὰ ἔχη οἵανδήποτε ἔννοιαν. Ἡ γνώσις δὲν εἶνε παρὰ γνώμη, καὶ ἡ γνώμη εἶνε γνώσις μόνον καθ' ὃ μέτρον ἔχομεν γνώσιν. Ὁ Πλάτων ἐβάσιζε τὴν διάκρισιν τοῦ ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς θεωρίας περὶ ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ ἐκτὸς χρόνου καὶ τοῦ χρονικοῦ· ἀλλὰ καὶ ἡ μεταφυσικὴ θεωρία δὲν εἶνε καὶ αὕτη παρὰ μία γνώμη. Ἡμεῖς σήμερον θεωροῦμεν τὰ λήμματα ἑνὸς οἴου-δήποτε συστήματος, εἴτε εἰς τὴν ἐπιστήμην εἴτε εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὡς ὑποθέσεις, καὶ τὰ δεδομένα ὡς ῥευστά· τὰ λήμματα λαμβάνουν τὸν χαρακτήρα των ἀπὸ τὰ δεδομένα καὶ ἀντιστρόφως.

Πρέπει λοιπόν, ἄρα γε, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ καταδικάσωμεν τὴν γνωσεολογίαν τοῦ Πλάτωνος; Εἰς τὸν Πλάτωνα ἀπαντῶμεν τὴν ῥωμαντικὴν ἐκείνην ἐξιδανίκευσιν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τὴν ὁποίαν βραδύτερον ἀνέστησε πάλιν ὁ Descartes· τὴν ἀποψιν τουτέστιν ὅτι ὁ λόγος εἶνε ἓνα τέλειον ὄργανον (ἐργαλεῖον), παντοῦ καὶ πάντοτε χρησιμοποιοῦσιμον καὶ ὅτι ἀποτελεῖ οὗτος τὴν ἰδεώδη μέθοδον, ἢ ὁποία ἀπαξ ἀνακαλυφθεῖσα, θὰ εἶνε ἀσφαλῶς εἰς θέσιν νὰ ὀδηγήσῃ τὸ πνεῦμα εἰς πλήρη ἐπιτυχίαν. Καὶ ὅμως ὁ Πλάτων, παρ' ὅλον ὅτι δυνατὸν νὰ ἦτο ῥωμαντικὸς καὶ στραβοκέφαλος, πάλιν ἦτο δικαιολογημένος ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα· ἐπλανᾶτο, ἀλλὰ πρὸς τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν. Ὁ Πλάτων εἶχε νὰ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ δύο τύπων πνευματικῆς συνηθείας: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὴν πρωτόγονον θρησκευτικὴν στάσιν, ἢ ὁποία ἐθεώρει τὸν κόσμον διὰ μέσου εἰκόνων καὶ μύθων· ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὴν τάσιν, ἢ ὁποία ἔθετε τὴν ἔμφασιν ἐπὶ τῆς πρακτικῆς γνώσεως, ἢ ὁποία ἐσυνήθιζε νὰ ἔχη ἐμπιστοσύνην μόνον εἰς τὰς ἐμπειρικὰς ἐνεργείας καὶ προέβαιεν εἰς ἀμέσους καὶ εὐκόλους γενικεύσεις, ἀλλὰ καὶ ταύτας μόνον καθ' ὅσον ἀφεώρων ἀμεσα ἀποτελέσματα εἰς τὴν πρακτικὴν. Ἐναντίον καὶ τῶν δύο τούτων τάσεων ὁ Πλάτων ἐπρόβαλε τὸ ἰδεῶδες μιᾶς σκέψεως διαυγοῦς πού χρησιμοποιεῖ σαφῶς καθωρισμένας ἀφη-

ρημένας ἐννοίας, τὸ ἰδεῶδες μιᾶς γνώσεως καθαρᾶς—δηλαδὴ πὸν πραγματοποιεῖται χάριν αὐτῆς τῆς ἰδίας—καὶ συνεπῶς παγκοσμίου, ἀσκούσης αὐτοκριτικῆν, μεθοδικῆς καὶ βεβαίας. Ἡ θεωρία περὶ τοῦ θετικοῦ καὶ ἀλαθῆτου ὀρθοῦ λόγου ἦτο ἀνάγκη πρῶτον νὰ γίνῃ ἀσπαστὴ καὶ νὰ πιστευθῇ μὲ ὄλην τὴν καρδίαν πρὶν νὰ καταστῇ δυνατόν νὰ στερεωθῇ καλῶς· καὶ μόνον ἀφοῦ θὰ εἶχεν μεταβληθῇ εἰς ῥιζωμένην συνήθειαν καὶ σεβαστὴν παράδοσιν, μόνον τότε θὰ ἦτο δυνατόν εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ διψοκινδυνεύσῃ νὰ ἀνοίξῃ τὰ μάτια του εἰς τὰς ἀδυναμίας τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Καὶ διὰ νὰ εἴμεθα δίκαιοι ἀπέναντι τοῦ Πλάτωνος δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι κατ' αὐτόν, ἡ ἰκανότης τοῦ νὰ φθάσῃ κανεὶς εἰς τὴν τελειωτικὴν ἀλήθειαν, ἀνήκει μόνον εἰς τοὺς θεοὺς καὶ εἰς τοὺς ὀλίγους ἐκείνους ἀνθρώπους εἰς τοὺς ὁποίους ἐκεῖνοι τὴν ἐπεδαψίλευσαν (Τίμαιος 53 D).

* * *

Ὁ Πλάτων διαιρεῖ τὴν γνώμην (δόξαν) εἰς δύο, εἰς τὴν εἰκασίαν, τὴν καὶ κατωτέραν, καὶ εἰς τὴν πίστιν, τὴν ἀνωτέραν. Ἡ εἰκασία ἔχει ὡς ἀντικείμενά της τὰς σκιάς καὶ τὰς ἀντανακλάσεις εἰς κάτοπτρα καὶ εἰς τὸ ὕδωρ· συλλαμβάνει τὰς ἐμφανίσεις. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ τὰ συγκεκριμένα πράγματα ἐν σχέσει πρὸς ἓνα ὀρισμένον σημεῖον ἀπόψεως· ὅπως, παραδ. χάριν, ὁ ζωγράφος ὁ ὁποῖος, ὅταν ζωγραφίζει τὴν εἰκόνα ἑνὸς ὄρους, σημειώνει τὸ πῶς ἐμφανίζεται τοῦτο ἀπὸ μιᾶς ὀρισμένης θέσεως καὶ ποῖον χροῶμα φαίνεται πῶς ἔχει ἐν συνδυασμῷ εἰδικῶς πρὸς ἓνα νεφελώδη οὐρανόν. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο, ὅπου ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια εὐρίσκεται εἰς τὸ κατώτατόν της σημεῖον, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἀκόμη συνδυάσει τὰ φαινόμενα διὰ τοῦ δεσμοῦ τοῦ αἰωνίου ἀντικειμένου· ἐκεῖνο συνεπῶς τὸ ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται εἶνε μίᾳ·σειρὰ ἀσαφῶν καὶ κυμενομένων μορφῶν. Ἡ εἰκασία εἶνε ἢ κατάστασις τῆς καθαρᾶς καὶ ἀμιγοῦς παραστάσεως· ἐν ἀπουσίᾳ οἰωνδήποτε κριτηρίων διὰ τὴν διενέργειαν ἐπιλογῆς, ὅλαι αἱ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα : αἱ ὀπτασίαι καὶ αἱ ὄνειρώδεις εἰκόνες θεωροῦνται ἕξ ἴσου πραγματικαὶ ὅπως καὶ αἱ ἐντυπώσεις τῆς κανονικῆς καὶ ἐν ἐγρηγόρσει ζωῆς. Ἡ εἰκασία εἶνε τὸ ὄργανον τοῦ καλλιτέχνου, τοῦ ὁποῖου τὸ πρῶτιστον ἐνδιαφέρον στρέ-

φεται πρὸς τὸ ἄμεσον περιεχόμενον τῆς στιγμιαίας παραστάσεως. Ἡ εἰκασία προϋποθέτει ἓνα ὠρισμένον ἐπίπεδον ἐπιθυμίας — τουτέστι ζωὴν τῶν ὁρέξεων εἰς τὴν ὁποίαν κάθε ὁρμή, χωρὶς καμμίαν διάκρισιν, ἱκανοποιεῖται.

Ἡ δευτέρα ὑποδιαίρεσις τῆς γνώμης εἶνε ἡ πίστις. Τὰ στοιχεῖα τῆς πίστεως εἶνε τὰ ἀρχέτυπα τῶν εἰκόνων ποὺ δίδονται εἰς τὴν εἰκασίαν· μετὰ μίαν λέξιν, ὁ κόσμος τῆς πίστεως συνίσταται ἀπὸ ἀντικείμενα μαζὶ μετὰ τὰς παραστάσεις αὐτῶν. Ἡ διαφορὰ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἀπὸ τὴν αἰσθησὶν μεταβαίνομεν εἰς τὴν ἀντίληψιν. Εἰς τὴν πίστιν ἔχομεν τὴν ἀπαρχὴν τῆς ὁλοκληρώσεως, καθόσον αἱ κατὰ μέρος ἀπόψεις συντίθενται καὶ ἀποτελοῦν ἀπόψεις ἑνὸς πράγματος. Εἰς αὐτὴν ἔχομεν ἐπίσης καὶ τὴν ἀναγνώρισιν, ὅταν π. χ. γνωρίζω ὅτι ἐκεῖνο ποὺ βλέπω αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἶνε τὸ ἴδιον πρᾶγμα ποὺ εἶδα προηγουμένως. Ὅμοίως ὑπάρχει εἰς αὐτὴν καὶ ἡ ταξινόμησις, ὅπως ὅταν κατανοῶ ὅτι τόσο ὁ Σωκράτης ὅσον καὶ ὁ Πλάτων εἶνε καὶ οἱ δύο ἄνθρωποι. Τέλος εἰς αὐτὴν ἔνυπάρχει καὶ ἡ συναγωγή: οἱ κάτοικοι τοῦ σπηλαίου σημειώνουν ποῖα γεγονότα προηγοῦνται συνήθως τῶν ἄλλων καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων συνάγουν τὰ μέλλοντα νὰ ἀκολουθήσουν (Πολιτεία 516 D). Ἡ πίστις, κατὰ ταῦτα, περιέχει ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς διανοήσεως, ἀλλὰ ὑπὸ ὑποτυπώδη μορφήν. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς πίστεως ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει συνείδησιν τῆς γνώσεώς του (Μένων 85 C)· ἤμποροῦμε νὰ εἴπωμεν ὅτι ὄνειρεύεται τὰ εἶδη (Πολιτικὸς 277 D). Παραδείγματος χάριν, ἂν καὶ ἀναγνωρίζω ὅτι τὸ πρόσωπον τοῦτο εἶνε τὸ αὐτὸ ποὺ εἶδα προηγουμένως, δὲν εἶμαι ὅμως εἰς θέσιν νὰ περιγράψω πῶς τὸ ἀναγνωρίζω· ἢ, ἂν καὶ ἀντιλαμβάνομαι ὅτι τόσο αὐτὸς ὅσον καὶ ἓνας ἄλλος εἶνε καὶ οἱ δύο ἄνθρωποι δὲν ἔχω μᾶλλον ταῦτα σαφεῆ ἰδέαν τοῦ τί σημαίνει νὰ εἶνε κανεὶς ἄνθρωπος· ἢ, ἂν καὶ ἐξάγω συμπεράσματα, δὲν ἔχω ὅμως γνῶσιν περὶ οὐσιωδῶν, καὶ συνεπῶς, γενικῶν συσχετίσεων. Ὅπως δὲ ἀκριβῶς εἰς τὸν κόσμον τῆς γνώμης (δόξης), τὰ γενικὰ εἶνε ἀναμεμιγμένα μετὰ τὰ ἀτομικά, οὕτω ἀκριβῶς καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν γνώμην (δόξαν) αἱ ἔννοιαι εἶνε ἀναμεμιγμένα μετὰ ἐντυπώσεις ἐκ τῶν αἰσθησέων. Τὸ χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον ποὺ καθορίζει τὴν πίστιν, καὶ μαζὶ μετὰ αὐτὴν ὁλόκληρον τὴν γνώμην, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν λόγον, εἶνε ὅτι ἡ πρώτη

δὲν συλλαμβάνει τὰ εἶδει ἐν τῇ καθαρότητι αὐτῶν, δὲν ἀφαιρεῖ, καὶ κατὰ συνέπειαν εἶνε ἀόριστος.¹⁾

Τὸ ὅτι δὲν κατορθώνει νὰ ἀφαιρέσῃ δηλοῖ ἀδυναμίαν εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσῃ. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς πίστεως δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀποδείξωμεν ὡς ἀληθῆ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πιστεύομεν.²⁾ Ἡ «δόξα» εἶνε πεποιθήσις ὅτι «τοῦτο ἔχει οὕτω», χωρὶς τὸν λόγον διατὶ ἔχει οὕτω: εἶνε ἰσχυρισμὸς χωρὶς ἀπόδειξιν. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐμπειρικῆς γνώσεως ἢ ὑπάρξεις, τὸ εἶναι, ἐμφανίζεται ὡς καθαρὸν πραγματικὸν γεγονὸς· ἐπίσης καὶ σειρά συμβεβηκότων λαμβάνονται ὑπὸ σημείωσιν χωρὶς νὰ δίδεται ἐξήγησις αὐτῶν. Ὅπως καὶ τὰ γεγονότα, οὕτω καὶ αἱ πεποιθήσεις εἶνε ἀτομικαὶ καὶ καθ' ἕκαστον. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο αἱ πεποιθήσεις κεῖνται, οὕτως εἰπεῖν, ἢ μία κοντὰ στὴν ἄλλη, ἀσυσχέτιστοι, ὡς ἀνεξάρτητοι ὑπάρξεις. Ἡ γνώμη δὲν εἶνε παρὰ ἀπόλυτος καὶ καθαρὰ δύναμις τῆς πίστεως ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν θεώρησιν τοῦ γυμνοῦ πραγματικοῦ γεγονότος, ἀλλὰ ποὺ πάσχει συγχρόνως ἀπὸ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὸ ἀοριστίαν καὶ σχετικὴν ἀναρχίαν. Εἶνε ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ἀληθείας ἢ τοῦ ψεύδους δὲν εἰσέρχεται καθόλου εἰς τὸν ὁρισμὸν τῆς δόξης· ἡ δόξα δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἶνε ἐσφαλμένη· καὶ μάλιστα μία πεποιθήσις ποὺ εἶνε ἀληθῆς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶνε δόξα ἐφ' ὅσον ἡ ἀπόδειξις δὲν ἔρχεται νὰ τὴν ὑποστηρίξῃ. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς γνώμης εἰς τὸν λόγον δὲν σημαίνει πάντοτε ὅτι ἀντήλλαξε κανεὶς μίαν ἐσφαλμένην πίστιν ἀντὶ μιᾶς ἀληθοῦς· ἡ γνώσις εἶνε ἔμφυτος ὁ δὲ νεαρὸς δοῦλος εἰς τὸν Μένωνα ἤξευρε νὰ δώσῃ ὅλας τὰς ἀπαντήσεις: δὲν εἶχεν ὅμως γνώσιν διατὶ αὐταὶ ἦσαν αἱ ἀπαντήσεις ποὺ ἐχρειάζοντο.

Ἡ γνώμη, κατὰ ταῦτα, θετικῶς περιγραφομένη εἶνε ὀλοκλήρωσις τῶν ἐκ τῶν αἰσθήσεων στοιχείων εἰς αἰώνια ἀντικείμενα· ἀρνητικῶς περιγραφομένη εἶνε ἡ ἔλλειψις ἀφρημένων ἐννοιῶν, ἀποδείξεως, ἢ ἔλλειψις συστηματοποιήσεως τῆς πίστεως. Εἰς τὸν Σοφιστὴν (264

1) Πάντως ὅμως εἶνε ἀνάγκη νὰ τονισθῇ καὶ τοῦτο ὅτι εἰς τὴν γνώμην δὲν ἔλλείπουν αἱ ἐννοιαὶ· ἐκεῖνο ποὺ λείπει εἶνε ἡ καθαρότης τῶν ἐννοιῶν.

2) Δεδομένου ὅτι ἡ εἰκασία εἶνε σχετικῶς ἀσήμαντος διὰ τὸν σκοπὸν τῆς συζητήσεώς μας, θὰ τὴν ἀγνοήσωμεν εἰς τὸ ἐξῆς καὶ θὰ θεωρήσωμεν τὴν «πίστην» καὶ τὴν «δόξαν» ὡς ἰσοδυνάμους.

Β) ὁ Πλάτων περιγράφει τὴν δόξαν κατὰ διάφορον τρόπον· εἰσάγει τὸν ὄρον φαντασία τὴν ὁποίαν ὀρίζει ὡς τὴν προσθήκην τῆς αἰσθήσεως εἰς τὴν πίστην καὶ ἐνώσεως τῶν δύο.¹⁾ Ἡ φαντασία αὕτη δὲν πρέπει νὰ συγγέεται πρὸς τὴν συνήθη ἔννοιαν τῆς φαντασίας, εἴτε ποιητικῆς εἴτε ἄλλης, καίτοι περιλαμβάνει καὶ αὐτήν. Ἡ ἔννοια φαντασία προέρχεται ἀπὸ τὸ φαίνεσθαι ἢ ἐμφανίζεσθαι καὶ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ τὸ «πῶς κᾶτι ἐμφανίζεται», καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ «ὅτι κᾶτι ἐμφανίζεται». Φαντασία εἶνε ἡ ἰδιότης τοῦ νὰ εἶνε δεδομένον ἓνα ἀντικείμενον τῆς αἰσθητηριακῆς ἀντιλήψεως μαζί μὲ τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ ἀπὸ μέρους τῆς κρίσεως. «Ὅταν, ὅπως πολλάκις συμβαίνει, ἓνας ἄνθρωπος βλέπει κᾶτι ἀπὸ μακρὰ ὄχι ὅμως καὶ πολὺ εὐκρινῶς, δὲν θὰ εἰπείς ὅτι θέλει νὰ διακρίνη (ἢ νὰ κρίνη) τὸ τί βλέπει; Ναι, βεβαίως θὰ τὸ εἶπω. Ὑστερα, δὲν θὰ ἐρωτήσῃ ἄραγε τὸν ἑαυτόν του: τί εἶνε ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται νὰ στέκεται κοντὰ εἰς τὸν βράχον ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ δένδρον;» Κατόπιν τούτου ὁ παρατηρητὴς μας δυνατὸν νὰ ἀπαντήσῃ ὀρθῶς εἰς τὸν ἑαυτόν του: «εἶνε ἄνθρωπος». Ἡ δυνατὸν ἐπίσης νὰ παρεπλανήθῃ εἰς τὸ νὰ πιστεύσῃ ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου κανενὸς ποιμένου καὶ νὰ θεωρήσῃ ὅτι τὸ πρᾶγμα αὐτὸ εἶνε ἄγαλμα (Φίληβος 38 CD).

Εἰς τὴν φαντασίαν, ὅπως τὴν περιγράψαμεν ἄνωτέρω, εἶνε δυνατὸν νὰ διακρίνωμεν τρεῖς φάσεις. α) Εἰς τὴν αἴσθησιν ἔχομεν δεδομένα τὰ θετικὰ στοιχαῖα. Ἡ αἴσθησις εἶνε ἀντίληψις καθ' ὄρισμένον τινὰ τρόπον—εἶνε ἡ ἀντίληψις τῆς ὀρατῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀντικειμένου. β) Εἰς τὴν κρίσιν ἔχομεν τὴν ἐρμηνείαν τοῦ δεδομένου διὰ τῆς ὁποίας κρίσεως αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ εἰκόνες ἐφαρμόζονται ἐπὶ τοῦ δεδομένου,

1) Καὶ εἰς τὸν Θεαίτητον (161 D) ἐπίσης ὁμιλεῖ περὶ τῶν κρίσεων μέσον τῶν αἰσθήσεων. Ὁ Πλάτων χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρον δόξα κατὰ τρόπον διαφορούμενον. Εἰς τὴν Πολιτείαν ὀρίζει αὐτὴν ὡς ἐμπειρικὴν ἀντίληψιν· ἀλλαχοῦ ὅμως, καὶ ἰδίᾳ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους διαλόγους, τὸν χρησιμοποιοῖ διὰ νὰ σημάνη τὴν κρίσιν γενικῶς, κρίσιν ποὺ ἀφορᾷ τόσον τὰ εἶδη ὅσον καὶ τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Μία μαθηματικὴ κρίσις πρὸς ἀφορᾷ ἀριθμοὺς εἶνε ἐξ ἴσου δόξα ὅπως καὶ μία κρίσις ποὺ ἀφορᾷ κλίνας καὶ τραπέζας. Διὰ νὰ διακρίνωμεν τὰς δύο αὐτὰς σημασίας προτιθέμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν λέξιν «γνώμη» προκειμένου περὶ ἐμπειρικῆς σκέψεως καὶ τὴν λέξιν «κρίσις» περὶ τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ ἀδιαφόρως ἂν ἐργάζεται οὗτος μὲ καθαρὰς ἢ μὲ μὴ καθαρὰς ἔννοιαν.

ὀρθῶς ἢ ἐσφαλμένως. Κατὰ ταῦτα ἡ κρίσις εἶνε μίᾳ συσχετιστικῇ ἐνέργεια τοῦ νοῦ μέσον τῆς ὁποίας δημιουργεῖται κατὰ σύνθετον ποῦ εἶνε μίᾳ εἰκὼν τοῦ δεδομένου τῆς θεωρήσεως. γ) Τέλος ἔχομεν τὴν λειτουργίαν τῆς διανοήσεως, τὴν *διάνοιαν*, διὰ τῆς ὁποίας ὁ νοῦς προχωρεῖ ἀπὸ τοῦ δεδομένου εἰς τὴν ἐρμηνείαν· αὐτὸ εἶνε ὁ ἔλεγχος, ἡ μέθοδος τοῦ ἐρωτᾶν καὶ ἀποκρίνεσθαι, ἡ σκέψις. Ἡ ἐρμηνεία εἶνε μίᾳ ὑπόθεσις ποῦ ἀφορᾷ τὰ δεδομένα καὶ ποῦ πρέπει νὰ ὑποστῇ δοκιμασίαν καὶ νὰ ἐξελεχθῇ. Ὁ νοῦς ἔχει ἀπορίας ὅσον ἀφορᾷ τὰ δεδομένα καὶ βουλευέται ἡ σκέψις τοῦ αὐτῆ ἀπολήγει εἰς μίαν ἀπόφασιν, ἡ ὁποία εἶνε μίᾳ κρίσις. Ἡ ἀπόφασις δυνατὸν νὰ ληφθῇ βραδέως ἢ καὶ διὰ μιᾶς, ὅταν ἡ ψυχὴ καταλήγει εἰς συμφωνίαν πρὸς ἑαυτὴν καὶ παύει νὰ ἀμφιβάλλῃ (Θεαίτητος 190 A). Οὕτω λοιπὸν ἡ διανόησις εἶνε μίᾳ ἐνέργεια τῆς ὁποίας ἡ τελικὴ πρᾶξις εἶναι τὸ συμπέρασμα· ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἡ διανόησις τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον εἶνε ἀκαθόριστον· τὸ συμπέρασμα εἶνε καθωρισμένον. Ἡ ἐρευνα δὲν γίνεται χάριν αὐτῆς τῆς ἰδίας, ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ φθάσῃ ὁ νοῦς εἰς ἓνα συμπέρασμα. Τόσον τὴν αἴσθησιν ὅσον καὶ τὴν κρίσιν θὰ τὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὰ δύο λεπτομερέστερον.

Τὸ δεδομένον γίνεται ἀντιληπτὸν διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ἡ αἴσθησις, ἀφ' ἑτέρου, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀμοιβαίας ἐπενεργείας δύο κινήσεων: τῆς κινήσεως εἰς τὸ αἰσθητήριον ὄργανον καὶ τῆς κινήσεως εἰς τὸ ἀντικείμενον· ἐκ τούτων ἡ μὲν πρώτη εἶνε βραδεῖα ἡ δὲ δευτέρα ταχεῖα. Ἄς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τοὺς ὀφθαλμοὺς ποῦ βλέπουν ἓνα λευκὸν ἀντικείμενον. Πρὶν λάβῃ χώραν ἡ ἀμοιβαία ἐπενέργεια τῶν δύο κινήσεων τὸ ἀντικείμενον δὲν εἶνε λευκὸν καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν βλέπουν. Ὅταν συναντῶνται αἱ δύο κινήσεις παράγουν δύο ἄλλας κινήσεις, μίαν ἐντὸς τοῦ ὀφθαλμοῦ διὰ τῆς ὁποίας ὁ ὀφθαλμὸς γίνεται ὀφθαλμὸς ποῦ βλέπει, καὶ μίαν ἄλλην ἐντὸς τοῦ ἀντικειμένου διὰ τῆς ὁποίας τὸ τελευταῖον τοῦτο καθίστατε ἓνα λευκὸν ἀντικείμενον. Κατὰ ταῦτα, τὰ εἰδικὰ χρώματα δὲν εἶνε ιδιότητες τοῦ ἀντικειμένου λαμβανόμενου καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ εἶνε σχετικὰ πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ βλέπειν (Θεαίτητος 156 A—E).

Ἡ ἀμοιβαία ἐπενέργεια τοῦ αἰσθητηρίου ὄργάνου καὶ τοῦ ἑξωτερικοῦ ἀντικειμένου εἶνε ἓνα πάθος ἢ μίᾳ παθητικῇ κατάστασις, ἀπὸ

ὅποιαν προέρχονται αἱ ἀντιλήψεις μας καὶ αἱ κρίσεις μας ποὺ τὰς ἀφοροῦν (179 C). Ἡ ἀπαρχὴ τῆς φαντασίας εὐρίσκεται εἰς ἓνα αἴσθημα τὸ ὁποῖον ἀντικειμενικοποιεῖται εἰς τὴν αἴθησιν καὶ ἀποσαφηνίζεται εἰς τὴν πίστιν. Εἰς τὴν αἴθησιν ἐπακολουθεῖ ἡ μνήμη, μία καθαρῶς ψυχικὴ ἐνέργεια ποὺ συνίσταται εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἐντυπώσεων. Εἰς τὴν μνήμην ἡ ψυχὴ εἶνε σὰν ἓνα τεμάχιον κηροῦ ἐπὶ τοῦ ὁποίου αἱ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις (καὶ αἱ σκέψεις ἐπίσης) ἀφήνουν ἓνα ἀποτύπωμα (191 D). Τὸ κατόπιν βῆμα συνίσταται εἰς τὴν ἀνάμνησιν· ἡ μνήμη «σώζει» τὴν ἐντύπωσιν ἢ δὲ ἀνάμνησις τὴν ἀναζωογονεῖ. Εἰς τὴν ἀνάμνησιν ἡ ψυχὴ ἐμφανίζεται ὡς ἀληθῆς δημιουργική· «ὅταν ἡ ψυχὴ ἔχει χάσει τὴν μνήμην μιᾶς αἰθητηριακῆς ἐντυπώσεως, ἢ ἐνὸς πράγματος τὸ ὁποῖον ἔμαθε, καὶ κατόπιν μόνη της, μὲ τὰς ἰδίας της δυνάμεις, τὸ ἐπανευρίσκει, ὅλα αὐτὰ τὰ ἀποκαλοῦμεν ἀνάμνησιν» (Φίληβος 34 C). Ἡ σύντομος αὕτη φράσις περιέχει διάφορα σημεῖα ἄξια παρατηρήσεως. Ἡ ἀνάμνησις ἀναφέρεται τόσον εἰς πεποιθήσεις ὅσον καὶ εἰς ἐντυπώσεις· ἡ ψυχὴ δυνατὸν νὰ ἐπαναφέρῃ ἐνώπιόν της μίαν ἀνάμνησιν ποὺ εἶχε χάσει· ἡ ἀνάμνησις ἀφορᾷ τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα καὶ δέν σημαίνει τὴν ἀντίληψιν γενικῶν ἐννοιῶν, ὅπως σημαίνει τοῦτο εἰς τὸν Φαίδωνα.

Αἴσθησις, μνήμη καὶ ἀνάμνησις ἀποτελοῦν τὴν ἀρχικὴν φάσιν τῆς φαντασίας· ἡ κρίσις ἀποτελεῖ τὴν ἀμέσως ἐπομένην. «Ἡ κρίσις γεννᾶται ἐντὸς ἡμῶν ἀπὸ τὴν αἴθησιν καὶ ἀπὸ τὴν μνήμην»· «ὁ ἄνθρωπος δέχεται ἀπὸ τὴν ὄρασιν ἢ ἀπὸ καμμίαν ἄλλην ἐκ τῶν αἰσθήσεων τὰς πεποιθήσεις καὶ τὰ λεγόμενά του τῆς στιγμῆς ἐκείνης» (38 C, 39B). Κατὰ ταῦτα, ἡ κρίσις εἶνε ἓνα ἐμπειρικὸν συμβεβηκὸς τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον προέρχεται ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις καὶ ἀπὸ τὴν μνήμην. Εἰς μίαν ἐπιτυχεστάτην εἰκόνα ὁ Πλάτων παρομοιάζει τὰς αἰσθήσεις, ποὺ συνεργάζονται μὲ τὴν μνήμην, πρὸς κάποιον ποὺ ἐγγράφει λέξεις ἐντὸς τῆς ψυχῆς· «καὶ ὅταν ὁ γράφων γράφει τὴν ἀλήθειαν τότε παράγονται ἐντὸς ἡμῶν κρίσεις ἀληθεῖς καὶ λόγοι ἀληθεῖς» (38E, 39A). Οὕτω ἡ ψυχὴ ὁμοιάζει πρὸς βιβλίον καὶ αἱ κρίσεις ἀποτελοῦν τὰς ἐγγραφὰς ποὺ γράφονται ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις καὶ ἀπὸ τὴν μνήμην. Ἄν καὶ εἰς τὰ ἀνωτέρω χωρία ὁ Πλάτων ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι ἡ κρίσις εἶνε ἓνα παθητικὸν ἀποτέλεσμα ἐντὸς τῆς ψυχῆς τῆς ἐνεργείας τῶν

αἰσθήσεων καὶ τῆς μνήμης, εἶνε μῶλα ταῦτα φανερόν ὅτι δὲν ἐννοεῖ αὐτό. Προηγουμένως ὅμως εἶνε ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν διάφορα ἀποτελέσματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργειαν τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς κρίσεως.

Πρῶτον ἔχομεν τὴν ὁμιλίαν, διὰ τῆς ὁποίας φέρομεν ἔμπρὸς εἰς ἄλλας ψυχὰς ἐκεῖνα ποὺ ἐκρίναμεν κατόπιν ἔχομεν τὴν ἀναπαριστάνουσαν φαντασίαν. Ἐντὸς τοῦ πνεύματος, ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τοῦ γραφοντος, ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἓνας ζωγράφος, ὁ ὁποῖος διὰ νὰ κατιστήσῃ σαφεστέρως τὰς ιδέας προσθέτει καὶ εἰκόνας (39 B). Ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποίου κρίνομεν τὸ φανταζόμεθα συγχρόνως· καὶ οὕτω θεωροῦμεν ἐντὸς τοῦ ἰδίου πνεύματός μας τὰς εἰκόνας τῶν κρίσεών μας καὶ τῶν λεγομένων μας. Ἡ ἐμπειρική κρίσις ἔχει ἀνάγκην καὶ γραφικῶν εἰκόνων. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶνε τὸ σημεῖον ὅπου ἡ φαντασία, ὡς μορφή γνώσεως, ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν καλλιτεχνικὴν φαντασίαν. Ὁ συνήθης ζωγράφος παράγει εἰκόνας ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ του δηλαδὴ τῶν ἀντικειμένων ποὺ εἶνε γύρω του. Εἰς τὴν φαντασίαν ὅμως τὸ πνεῦμα παράγει ἐσωτερικὰς εἰκόνας, τῶν ὁποίων, ἀληθῶς, αἱ εἰκόνες τοῦ ζωγράφου δὲν εἶνε παρὰ ἡ ἀντικειμενοποίησις. Πράγματι ὅμως ἡ συνάρφεια μὲ τὴν καλλιτεχνικὴν φαντασίαν εἶνε ἀκόμη εὐρύτερα. Ὅσον ἡ γνώσις ὅσον καὶ αἱ καλαὶ τέχναι εἶνε δημιουργικαὶ ἐνέργειαι ποὺ παράγουν εἰκόνας· οὕτω ἡ θεωρία τῆς γνώσεως καὶ ἡ θεωρία τῶν καλῶν τεχνῶν εἶνε ἕξ ἴσου κλάδοι τῆς θεωρίας τῶν εἰκόνων. Ἡ κρίσις εἶνε εἰκὼν τῆς αἰσθήσεως, ἡ ὁμιλία εἶνε εἰκὼν τῆς κρίσεως καὶ ἡ φαντασία εἶνε εἰκὼν τόσον τῆς κρίσεως ὅσον καὶ τῆς ὁμιλίας. Τέλος ἔχομεν ἡδονὰς καὶ λύπας, ποὺ συνοδεύουν τὰς εἰκόνας. Αἱ κρίσεις καὶ αἱ εἰκόνες ἀναφέρονται εἰς τὸ παρελθόν καὶ εἰς τὸ παρόν, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸ μέλλον, εἶνε προλήψεις. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἐλπίζει καὶ ἀναμένει νὰ λάβῃ εἰς τὴν κατοχὴν του πολὺν χρυσὸν τὸ βλέπει διὰ τῆς φαντασίας του, αἰσθάνεται ἀπὸ τώρα εὐχαρίστησιν. Τὰ προκαταβολικὰ αὐτὰ συναισθήματα εἶνε εὐχάριστα ἢ ὀδυνηρά· εἶνε ἐλπίδες ἢ φόβοι.

Συνοψίζοντες, λοιπόν, λέγομεν ὅτι ἡ φαντασία συνίσταται εἰς τὰ ἀκόλουθα στάδια: τὸ πρωταρχικὸν αἰσθημα ἢ πάθος, αἰσθησιν, μνήμην, ἀνάμνησιν, διάνοησιν, κρίσιν, ἑναρθρον λόγον, φαντασίαν,

ἡδονὴν καὶ λύπην· τὰ στάδια ταῦτα εἶνε διατεταγμένα ἀναλόγως τῆς χρονικῆς αὐτῶν προτεραιότητος μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ μνήμη καὶ ἡ ἀνάμνησις δυνατὸν νὰ εἶνε τοιαῦται εἴτε τῆς αἰσθήσεως εἴτε τῆς κρίσεως. Ἀπλοποιοῦντες ἀκόμη τὸν κατάλογον αὐτὸν θὰ τὸν διευτυπώναμεν ὡς ἑξῆς: αἰσθήσεις, διανόσεις καὶ κρίσεις, κάθε μιὰ μὲ τὰ σχετικὰ ἔξ αὐτῆς παραγόμενα. Ὁ κατάλογος αὐτὸς μᾶς παρέχει, ὅπως νομίζομεν, ὅλα τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ ἀποτελεσθῇ τὸ πραγματικὸν γεγονὸς τῆς ἐμπειρικῆς σκέψεως. Εἰς τὰ στοιχεῖα ταῦτα πιθανὸν νὰ πρέπη νὰ προσθέσωμεν καὶ ἄλλο ἓνα συστατικόν, δηλαδή τὴν πρακτικὴν. Εἰς τὴν «δόξαν» αἱ ἔννοιαι εἶνε ἀναμειγμέναι ὄχι μόνον μὲ ἐντυπώσεις ἀλλὰ ἔξ ἴσου καὶ μὲ τὴν στάσιν ποῦ θὰ τηρήσομεν ἔναντι αὐτῶν. Εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς γνώμης, ἡ σκέψις εἶνε τμῆμα τοῦ γενικωτέρου γεγονότος, τοῦ γεγονότος τῆς ἀνθρώπινης ἀντιδράσεως — ὄχι μιᾶς συμπτωματικῆς ἀλλὰ τῆς συνήθους ἀντιδράσεως. Ἡ «δόξα» εὐρίσκεται συνυφασμένη μέσα εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ εἰς τὴν ρουτίαν τῶν χειροτεχνιῶν, ὅπως εἶνε ἡ γεωργία μὲ ὄλας τῆς τὰς γενικεύσεις τὰς σχετιζομένας πρὸς τὴν ἀλλαγὴν τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους, ἢ ἡ μουσικὴ ὅταν τὴν μανθάνει κανεὶς μὲ τὸ αὐτί, καὶ ὁ νοῦς εὐρίσκει τὴν ὀξύτητα ἑνὸς φθόγγου κατ' εἰκασίαν, ἢ ἡ ἰατρικὴ. Εἰς τὴν «δόξαν» ἡ σκέψις περιλαμβάνεται ὡς συστατικὸν στοιχεῖον μιᾶς συμπαγοῦς, μὴ ἀναλελυμένης πείρας μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα τῆς συστατικῆς τοῦ συναισθηματικοῦ χρωματισμοῦ καὶ τῆς ἐνεργοῦ αὐτῆς ἀντιδράσεως, ἢ δὲ πνευματικὴ ἀνάπτυξις συνίσταται εἰς τὸν ἀποχωρισμὸν τοῦ παράγοντος τούτου τῆς σκέψεως ἀπὸ τὴν ὅλην προσωπικὴν στάσιν.

Κρίσις εἶνε μία ἐρμηνεία τοῦ δεδομένου τῆς αἰσθήσεως μέσον τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ τῶν κατηγοριῶν. Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει ἔχει τοὺς «λόγους» του (Εὐθύδημος 286 Α)· ἔχει ἓνα «ὅτι ἐστὶ» (Πολιτεία 515 D), ἢ δὲ κρίσις εἶνε ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα: Τί εἶνε ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενον ποῦ βλέπω; (Φίληβος 38 D). Εἴτε ἀπαντήσω ὅτι εἶνε λευκὸν ἢ στρογγυλόν, ἓνας ἄνθρωπος ἢ ἓνα ὄρος πάντοτε θὰ ἐφαρμόσω μίαν ἀφηρημένην ἔννοιαν εἰς ἓνα δεδομένον. Ἐκτὸς ὅμως καὶ ὑπεράνω τῶν εἰδικῶν ἐννοιῶν ἔχομεν τὰς γενικὰς ἐννοίας δηλαδή τὰς κατηγορίας, τὰς ὁποίας ὁ Πλάτων ἀποκαλεῖ κοινὰς

ἐννοίας, («κοινά») ποὺ χρησιμοποιοῦμεν εἰς κάθε κρίσιν. Ἴδου παραδείγματα τῶν τελευταίων τούτων: «εἶναι» καὶ «μὴ εἶναι», «ὁμοιότης» καὶ «ἀνομοιότης», «ἐνότης» καὶ «πληθύς», «ἀγαθότης» καὶ «κάλλος». Ὅταν κρίνομεν, ἰσχυρίζομεθα ὅτι τὸ δεδομένον ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει, ὅτι εἶνε διάφορον ἀπὸ καὶ ἄλλο, ὅτι εἶνε ἓν ἢ πολλά, ὅτι ἔχει ἀξίαν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς. Ὁ ἀνωτέρω κατάλογος ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τὸν Θεαίτητον (185 C—186 A)· εἰς τὸν Τίμαιον (27 B) εὐρίσκομεν ἓνα κατάλογον κατὰ τι διάφορον αὐτοῦ. Ἐκεῖ πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ ψυχὴ, ὅταν παρατηρεῖ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν οὐσίαν τοῦ διασκορπισμένου («οὐσίαν σκεδαστήν», δηλ. τὸ συγκεκριμένον ἀντικείμενον) ἀποφαίνεται ἀναφορικῶς πρὸς τὸ εἶναι, τὴν ἐνέργειαν καὶ παθητικότητα (σήμερον θὰ ἐλέγομεν τὴν αἰτιότητα), τὴν ταυτότητα καὶ διαφορὰν, τὴν σχέσιν, τὸν χρόνον, τὸν τόπον καὶ τρόπον. Μία ἀπλῆ κρίσις συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐφαρμόσῃ κανεὶς ὅλας τὰς κατηγορίας καὶ μίαν εἰδικὴν ἐννοιαν εἰς ἓνα δεδομένον.

Εἶχομεν ἴδει προηγουμένως ὅτι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ κρίσις εἶνε προῖόν ἀπὸ αἰσθησιν καὶ μνήμην. Ὅσον καὶ ἂν φαίνεται τοῦτο παράδοξον ὑπάρχει καὶ μία περίπτωσις ὅπου ἔχει τὸ νόημά του τὸ λεγόμενον τοῦτο. Ἡ αἰσθησις ἀντιλαμβάνεται τὰ ἐμπειρικὰ χαρακτηριστικὰ («δρώμενα εἶδη», Πολιτεία 510 D), αὐτὴν τὴν εἰδικὴν ἀπόχρωσιν ἢ αὐτὸ τὸ εἰδικὸν σχῆμα. Ἡ ψυχὴ «ἀντιλαμβάνεται τὴν σκληρότητα τοῦ σκληροῦ διὰ τῆς ἀφῆς καὶ ὁμοίως τὴν μαλακότητα τοῦ μαλακοῦ» (Θεαίτητος 186 B). Βέβαια, αἱ τοιούτου εἶδους ἐντυπώσεις εἶνε ἀπαραίτητοι διὰ νὰ μᾶς ἐνθυμίσουν τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν κρίσιν. Ἡ συμβολὴ ὅμως τῆς αἰσθήσεως εἶνε ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ψυχολογική· δὲν κέκτηται καμμίαν γνωστικὴν σπουδαιότητα. Ὅταν βλέπω ἓνα ἀντικείμενον καὶ κρίνω ὅτι ὁμοιάζει σὰν νὰ εἶνε λευκὸν ἀλλὰ δὲν εἶνε, κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ἔχω μίαν ἀνεξάρτητον γνῶσιν τοῦ λευκοῦ (Φαίδων 74—75). Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ προκειμένου περὶ τῶν κατηγοριῶν. Ὁ Πλάτων διατυπώνει τὴν παράδοξον ἀποψιν ὅτι τὰ μὲν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων προκαλούμενα συναισθήματα εἶνε φυσικὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐνῶ τοὺς ἐπ' αὐτῶν συλλογισμούς, ὅσον ἀφορᾷ τὸ εἶναι καὶ τὴν χρησιμότητα τῶν τοὺς ἀποκτοῦν οἱ ἄνθρωποι, ὅσοι κατ' ἀρχὴν τοὺς ἀποκτοῦν,

βραδέως και μετὰ δυσκολίας, διὰ τῆς παιδείας. (Θεαίτητος 186 C). Μάλιστα θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ συμπεράνη ὅτι διὰ τὸν Πλάτωνα αἱ κατηγορίαι εἶνε τι τὸ ἐπίκτητον, ἐνῶ τὰ αἰσθήματα εἶνε ἔμφυτα, διότι, ὁμιλῶν διὰ μερικὰς ἀπὸ τὰς κοινὰς γνώσεις, λέγει ἐπίσης: «Μοῦ φαίνεται ὅτι και αὐταὶ ὁμοίως εἶνε μεταξὺ τῶν πραγμάτων τῶν ὁποίων τὴν οὐσίαν ἐξετάζει ἡ ψυχὴ κατὰ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς ἄλληλα, σκεπτομένη μόνη τῆς περὶ τοῦ παρελθόντος και τοῦ παρόντος ἐν σχέσει πρὸς τὰ μέλλοντα» (186 A). Ἡ ἔννοια ὅμως ὑπὸ τὴν ὁποίαν αἱ κατηγορίαι ἀποκτῶνται διὰ τῆς παιδείας και διὰ τῆς σκέψεως ἀναφορικῶς πρὸς τὰ ἐν τῷ χρόνῳ γεγονότα εἶνε ἡ μόνη δυνατὴ ὅπου αἱ ἔμφυτοι ἰδέαι εὐρίσκονται ἐν λανθανούσῃ καταστάσει και εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀνασυρθοῦν και νὰ γίνουν συνειδηταί.

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ φαντασία δὲν εἶνε ἡ ἀπλῆ ἀντίληψις τῶν δεδομένων· δὲν ὑπάρχει τοιαύτη ἀπλῆ ἀντίληψις τῶν δεδομένων· τὸ νὰ ἀντιληφθῶμεν, ἐπὶ παραδείγματι, ἓνα ὠρισμένον χρῶμα σημαίνει τοῦλάχιστον νὰ τὸ ἀντιληφθῶμεν ὡς κἄτι ποὺ ὑπάρχει και εἶνε διάφορον ἀπὸ ἄλλα πράγματα. Ἡ φαντασία εἶνε ἐμπειρικὴ μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι εἶνε πίστις ποὺ βασίζεται ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως· και ἡ ἀξία τῆς ἀπὸ ἀπόψεως τῆς γνώσεως εἶνε πράγματι πολὺ μικρά. «Ποτὲ δὲν ἀκούομεν οὔτε βλέπομεν κἄτι μὲ ἀκρίβειαν»: «Αἱ αἰσθήσεις δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ συλλάβουν τὴν οὐσίαν κανενὸς πράγματος» (Φαίδων 65 B, D.). Καθῆκον τοῦ φιλοσόφου εἶνε νὰ ἀποφεύγῃ τὰς αἰσθήσεις και νὰ ζητῆ τὴν γνῶσιν ἐνεργῶν ἀποκλειστικῶς και μόνον διὰ τοῦ λόγου. Και ἐνῶ διατυπώνει τόσο κατηγορηματικῶς κριτικὰς παρατηρήσεις, ὁ Πλάτων, κατὰ τὴν συνήθειάν του, προσθέτει, εἰς ἄλλα χωρία, σκέψεις εἰς τὰς ὁποίας ὁ ρόλος τῶν αἰσθήσεων περιγράφεται ὡς σημαντικός. Αἱ αἰσθήσεις ἔχουν ἓνα τρόπον νὰ προκαλοῦν τὸν λόγον δι' αὐτῆς ταύτης τῆς ἀντιφατικῆς φύσεως τοῦ περιεχομένου των. Ὁ διαλογισμὸς γεννᾶται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν νὰ λύσῃ ἓνα πρόβλημα ποὺ θέτει ἡ πεῖρα. Αἱ αἰσθήσεις ἐμφανίζουν τὰ πράγματα συγχρόνως ὡς ἑλαφρὰ και βαρέα, ὡς σκληρὰ και μαλακά, τόσο ὡς ἐν ὄσον και ὡς ἄπειρον πληθύν. Τοιούτου εἴδους ἀντιφάσεις ἀποτελοῦν αἴνιγμα, τὸ ὁποῖον ἐμβάλλει εἰς ἀμηχανίαν τὸν λόγον και τὸν ἀναγκάζει νὰ ἐργασθῆ. Ὁ διαλογισμὸς ξεκαθαρίζει τὰς συγχύσεις και διαχωρίζει ὅλα

ἴσα εἶνε ἀτάκτως ἀναμεμιγμένα εἰς τὴν αἴσθησιν. Ἡ αἴσθησις, λοιπόν, μὲ αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ μειονεκτήματά της, χρησιμεύει ὡς ἓνα ἐγεροτέριον διὰ τὸν λόγον. Οὔτε καὶ ὁ Πλάτων φρονεῖ διαρκῶς ὅτι αἱ αἰσθήσεις παρακωλύουν τὴν γνῶσιν. Ὁ Θεὸς μᾶς ἐχάρισε τὴν ὄρασιν διὰ νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἰδεώδη τάξιν μὲ τὸ νὰ ἀντιλαμβανώμεθα τὴν ὑπάρχουσαν τάξιν τῶν οὐρανῶν, καὶ μὲ τὸ δῶρον τῆς ἀκοῆς μᾶς ἀπεκάλυψε τὴν ἁρμονίαν ὅπως εἶνε αὕτη ἐνσωματωμένη εἰς τοὺς μουσικοὺς ἤχους (Τίμαιος 47 B—D).

Ὁ Πλάτων δὲν χρησιμοποιοῖ πάντοτε τὸν ὄρον δόξα ὑπὸ στενὴν καὶ αὐστηρὰν ἐννοιαν, τουτέστιν ὡς σκέψιν, πού ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐμπειρίαν· ὑπάρχει καὶ μία ἄλλη ὀλιγώτερον αὐστηρὰ ἐννοια τῆς δόξης· ὡς πίστις καὶ πεποιθήσεις παντὸς εἶδους, ἀδιαφόρως ἀν ἀφορᾷ αὕτη καθ' ἕκαστον πράγματα ἢ γενικότητος, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ βασίζεται ἐπὶ ἀποδείξεως. Τῆς «δόξης» ὑπὸ τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἐννοιαν ὁ Πλάτων σημειοῖ ἄλλοτε μὲν τὰ μειονεκτήματα ἄλλοτε πάλιν τὰ πλεονεκτήματα. Οὕτω πολλάκις ἡ λέξις «δόξα» πρόκειται νὰ σημάνη τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ συνήθους ἀνθρώπου μὲ τὰς μὴ ὀργανωμένας γνώμας τοῦ ἐπὶ οἴουδήποτε ἀντικειμένου· ἀντιπροσωπεύει τὸ πνεῦμα τῆς ἐκ παραδόσεως πίστεως καὶ τὰς πεποιθήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλώνουν τὴν γενικὴν παραδοχὴν. Ἐπίσης σημαίνει τὰς πεποιθήσεις, πού βασίζονται ἐπὶ τῆς αὐθεντίας, ὅπως εἶνε ἐκεῖναι, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγωγῆς. Ἡ «δόξα» εἶνε δόγμα. Ἡ γνώμη (δόξα) εἶνε ἡ εὐχαρίστησις, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναπαύεται τὸ δόγμα· ὁ ἀνθρώπος, πού ἔχει μόνον γνώμας, δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰς ἐρωτήσεις, ἀλλὰ ἠμπορεῖ μόνον νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς πεποιθήσεις τοῦ ἐντονώτερον καὶ μὲ περισσοτέραν θέρμην. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους, διὰ νὰ ξεκολλήσῃ ἓναν ἀνθρώπον ἀπὸ τὸν δογματισμὸν του, συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐγείρῃ τὸ ζήτημα τοῦ λόγου, τῆς αἰτιολογίας καὶ νὰ ἐπιμένῃ εἰς αὐτό. Ἡ δόξα περιλαμβάνει ἐπίσης καὶ πεποιθήσεις πού ἀφοροῦν καὶ τὴν ἠθικὴν—τὰς πεποιθήσεις ἐκεῖνας πού ἀναφέρονται εἰς τὸ τί εἶνε ὀρθὸν καὶ δίκαιον καὶ τὰς ὁποίας ἀπορροφῶμεν ἄκριτα ἀπὸ τὸ κοινωνικόν μας περιβάλλον. Ὁ ὀρητικὸς καὶ ζωηρὸς ἀνθρώπος δὲν ἀνυψώνεται ὑπεράνω τοῦ ἐπιπέδου τῆς δόξης· τὸν κώδικά του περὶ

τῆς τιμῆς καὶ τοῦ ἀρμόζοντος τὸν ἔλκει ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν του ομάδα. Εἶνε πραγματικὰ ἐνάρετος καὶ αἱ πεποιθήσεις του εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀρθαί· δὲν ἔχει οὐχ ἥτιον κατορθώσει νὰ ὑποβάλη εἰς τὸν λόγον τὰς πεποιθήσεις του καὶ τὰς ἀρεαίς του. Ἔργον τοῦ ὀρθητικοῦ τμήματος εἶνε νὰ διατηρήσῃ καὶ ἐκτελέσῃ τὰς διαταγὰς τοῦ λογικοῦ τμήματος· ὑπακούει εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον τυφλῶς, ὡς στρατιώτης.

Ὅταν ὁ Πλάτων παρατηρεῖ τὴν ἀπουσίαν ταύτην τῆς ἀποδείξεως ἀπὸ τὴν δόξαν μὲ ἐπιεικέστερον βλέμμα, ἔχει τότε τὴν τάσιν νὰ θεωρήσῃ τὴν δόξαν ὡς ἓνα τύπον γνώσεως, ὡς μίαν ἄμεσον ἐνόρασιν τῆς ἀληθείας («ἐνεστι», Πολιτεία 431 E). Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ περὶ ἀληθοῦς γνώμης («ἀληθῆς δόξα»). Εἶνε ἀδύνατον νὰ εἴμεθα ἐντελῶς βέβαιοι ἐὰν μὲ τὴν ἔκφρασιν ἀληθῆς γνώμη ὁ Πλάτων ἐννοεῖ κατὶ εἰδικῶς διάφορον ἀπὸ τὴν ἀπλὴν γνώμην. Ὁ γράφων φρονεῖ μᾶλλον ὅτι ὄχι. Ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει νὰ κάμῃ ἐντύπωσιν εἰς τὸν Πλάτωνα ἄλλοτε μὲν τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ καθέκαστον παραμορφώνει τὴν φύσιν του καὶ ἄλλοτε πάλιν τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν ἐκφράζει, οὕτω καὶ συμβαίνει ὥστε ὁ Πλάτων ἄλλοτε μὲν νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν γνώμην («δόξαν») ὡς ἓνα βῆμα ποῦ μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν γνώσιν καὶ ἄλλοτε πάλιν ὡς ἓνα βῆμα ποῦ μᾶς πλησιάζει πρὸς αὐτήν. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει μέσα του μίαν ἱκανότητα νὰ συλλαμβάνῃ τὴν ἀλήθειαν χωρὶς συλλογισμούς· πῶς λειτουργεῖ ἡ ἱκανότης αὐτὴ εἶνε δυνατὸν νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τὸν πολιτικὸν ἄνδρα, ὁ ὁποῖος χωρὶς νὰ ἔχει διδαχθῆ φιλοσοφίαν, κατορθώνει μῶλα ταῦτα νὰ διακρίνῃ εἰς κάθε μίαν εἰδικὴν περίπτωσιν ποῖον εἶνε τὸ καλὸν καὶ συμφέρον διὰ τὴν πόλιν μὲ ἓνα εἶδος *flair*. Ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ οἱ ἄλλοι πολιτικοὶ ἄνδρες δὲν ἐκυβέρνησαν τὰς πόλεις των ἐπειδὴ ἦσαν σοφοί. Τὸ ὅτι οἱ πολιτικοὶ αὐτοὶ ἄνδρες—καὶ μάλιστα ὅλοι οἱ πάσης φύσεως ἱκανοὶ ἄνδρες τῆς πολιτείας—δὲν ἀπέκτησαν τὰς πεποιθήσεις των διὰ μέσου τῆς λογικῆς εἶνε ἀποδεδειγμένον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ μεταδώσουν τὰς εἰδικὰς αὐτῶν ἱκανότητας εἰς ἄλλους· ἐὰν ἐγνώριζον τί ἐγνώριζον θὰ τὸ εἶχον διδάξει εἰς τὰ παιδιά τους. Καὶ ὅμως ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων εἶνε γεμάτη ἀπὸ οἰκογενείας, εἰς τὰς ὁποίας οἱ διακεκριμένοι γονεῖς κατώρθωσαν νὰ διδάξουν εἰς τὰ παιδιά τους ὅλα

τὰ ἄλλα πράγματα ἐκτὸς ἀπὸ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἀρετάς. Δὲν εἶχαν ἐννοήσει τί εἶνε ἡ ἀρετή, καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον ἦσαν εἰς θέσιν νὰ τὴν διδάξουν. Τὴν τοιαύτην «εὐδοξίαν» (ἱκανότητα πρὸς ὀρθὴν γνώμην) εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας, εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ εἰς τοὺς συνήθεις ἀνθρώπους, ὁ Πλάτων τὴν ἀποκαλεῖ ἐπίσης ἐνθουσιασμόν, παραβάλλον αὐτὴν πρὸς τὴν ἔμπνευσιν τῶν προφητῶν. «Καὶ περὶ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶνε θεῖοι καὶ ἐνθουσιώδεις, διότι κατείχοντο ὑπὸ τῶν Θεῶν» (Μένων 99 D). Κατὰ ταῦτα, ἡ ὀρθὴ γνώμη, ποὺ δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἔρχεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους σὰν μία στιγμιαία ἔμπνευσις ἢ ὡς θὰ εἶνε δυνατόν νὰ εἴπωμεν, διὰ τῆς φαντασίας.

Μόλα ταῦτα, ἡ ὀρθὴ γνώμη εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑποβληθῇ εἰς ἓνα ἔλεγχον τοῦ κόσμου. Πρέπει νὰ δικαιολογεῖται ἐκ τῶν πραγμάτων. Οἱ θεῖοι αὐτοὶ ἄνδρες ποὺ δὲν ἔχουν νοῦν κατορθώνουν σπουδαῖα καὶ μεγάλα πράγματα διὰ τῶν λόγων καὶ διὰ τῶν ἔργων των· τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὀρθῆς γνώμης εἶνε ὠραῖα καὶ καλὰ (Μένων 98 C, 99 C. Θεαίτητος 200 E· ἐπίσης Φίληβος 58 C). Διὰ τοὺς πρακτικοὺς σκοποὺς τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἡ ὀρθὴ γνώμη εἶνε ἐξ ἴσου ἐπαρκὴς ὅσον καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου στηριζομένη πίστις. «Ἐὸν ἓνας ἄνθρωπος, γνωρίζων ἐπὶ τῇ βάσει ὀρθῆς γνώμης τὸν δρόμον πρὸς τὴν Λάρισσαν, ἢ πρὸς ὅποιονδήποτε ἄλλο μέρος θέλεις, ἐπήγαινε ἐκεῖ καὶ ὠδήγει ἐκεῖ καὶ ἄλλους, δὲν θὰ ἐλέγομεν ὅτι καλῶς τοὺς ὠδήγησε ;» (Μένων 97 A). Κατ' οὐσίαν θὰ εἶνε ἐξ ἴσου καλὸς ὀδηγὸς ὅπως καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῦ ὁποίου ἡ πεποίθησις θὰ ἐστηρίζετο εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον: ὄχι, ὄχι ἐντελῶς ἐξ ἴσου καλὸς διότι δὲν θὰ ἐθεωρεῖτο ἱκανὸς πάντοτε νὰ ὀδηγήσῃ καλῶς. Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε σπουδαῖον. «Ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ὀρθὴν γνώμην χωρὶς νοῦν δὲν διαφέρουν πολὺ ἀπὸ τυφλοὺς ποὺ θὰ ἐπορεύοντο ὀρθῶς» (Πολιτεία 506 C). Ἐπιστήμη εἶνε γνώσις τοῦ λόγου οὐ ἕνεκα, καὶ εἶνε συνεπῶς στερεά· ἡ πεποίθησις ποὺ εἶνε ἀληθὴς ἀλλὰ στερεῖται ἀποδείξεως εἶνε ἀσταθής. Αἱ γνώμαι φεύγουν καὶ δραπετεύουν σὰν τὰ ἀγάλματα τοῦ Δαιδάλου· οἱ ἐνθουσιασμοὶ κρυώνουν, ἡ ἀποκάλυψις χάνει τὴν αὐθεντίαν της, οἱ προσηλυτισμοὶ παύουν. Αἱ πεποιθήσεις ποὺ αἰσθανόμεθα εἶνε ἀσταθῆ πράγματα ἐνόσω δὲν θεμελιουῦνται ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Δὲν ὑπάρχει σύγκρουσις μεταξὺ τῆς ὀρθῆς γνώμης καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἡ πρώτη εἶνε σὰν νὰ βλέπη κανεὶς τὴν ἀλήθειαν δι' ἑνὸς πηδήματος τῆς φαντασίας—εἶνε μιὰ ματιὰ διὰ μέσου συμβόλων, διὰ τῶν μύθων, μέσα στὴν συγκεχυμένην ἀμεσότητα τῶν αἰσθημάτων. Ἡ γνώμη, ἂν καὶ συγκεχυμένη, τείνει νὰ γίνῃ πεποίθησις. Ἡ πηγὴ τῆς πίστεως εἶνε ἀ-λογικὴ. Ὁ ὀρθὸς λόγος ξεκαθαρίζει τὴ ματιὰ, φέρει εἰς φῶς τὸ περιεχόμενον τοῦ μύθου, ἐλέγχει καὶ σταθεροποιεῖ τὴν πίστιν. Τὰ ἀνθρώπινα ὄντα δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ φθάσουν μέχρι τοῦ ὀρθοῦ λόγου παρὰ μόνον διὰ τοῦ ἐνδιαμέσου σταδίου τῆς γνώμης· εἰς τὴν σειρὰν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἀληθῆς δόξα, δηλαδὴ ἢ διὰ τῆς φαντασίας ἀντίληψις, ἔρχεται πρώτη καὶ ἀκολουθεῖ ὁ ὀρθὸς λόγος. Πρῶτον ἔρχεται τὸ στάδιον ὅταν ἔχομεν μίαν ἰδέαν καὶ κατόπιν τὸ στάδιον ὅταν φέρομεν τὴν ἀπόδειξιν αὐτῆς. Ἡ ἀληθῆς γνώμη προμηθεύει εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον τὸ ἀκατέργαστον ὑλικόν, εἰσφέρουσα τὰ στοιχεῖα τῆς γνώσεως τὰς ὁποίας ἐκεῖνος πρόκειται νὰ διατυπώσῃ. Ἀπὸ τὸν μῦθον προέρχεται ἡ θεωρία. Μὲ τὴν σειρὰν τοῦ ὀρθοῦ λόγου παρέχει τὸν δεσμὸν τῆς αἰτίας διὰ τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη εἶνε προσδεδεμένη εἰς τὴν ψυχὴν.

Ἡ δύναμις τῆς ἀμέσου διαισθήσεως εἶνε δυνατὸν νὰ καλλιεργηθῇ εἰς τὰ ἀνθρώπινα ὄντα διὰ τῆς παιδείας. Ἡ καλαισθητικὴ ἐκπαίδευσις συνίσταται εἰς τὸ νὰ διδάξῃ κανεὶς τὰ παιδιά νὰ ἀρέσκωνται εἰς τὸ ὦραϊον καὶ νὰ ἀπεχθάνωνται τὸ ἀσχημον, πρὶν ἀκόμη νὰ ἔχη ἀρχίσῃ νὰ λειτουργῇ τὸ λογικόν εἰς τὰς ψυχὰς των· ἡ δὲ ἠθικὴ ἀγωγή συνίσταται εἰς τὸ νὰ διδαχθοῦν νὰ εὐρίσκουν εὐχαρίστησιν εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ νὰ μισοῦν τὴν κακίαν. Ὅταν δὲ «θὰ ἦρχετο ὁ ὀρθὸς λόγος, ὁ ἀνθρώπος ὁ ὁποῖος θὰ εἶχεν ἀνατραφῇ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, θὰ τὸν ἠσπάζετο ἀμέσως διότι θὰ τὸν ἐγνώριζεν ἤδη ὡς ἐκ τῆς προηγουμένης αὐτῆς συχνῆς συναναστροφῆς» (Πολιτεία 402 Α). Ἡ ἠθικὴ γνώσις δὲν εἶνε ἡ ὑπέρβασις τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως διὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀλλὰ ἡ συνένωσις τῶν δύο.¹⁾ Ἡ ἀμεσὸς ἀντίληψις τοῦ ὀρθοῦ εἰς τὴν τέχνην

1) Οὐχ ἦττον ὁ Πλάτων θεωρεῖ ὅτι ἕνας ἀνθρώπος πρέπει νὰ θεωρῇ τὸν ἑαυτὸν του εὐτυχῆ ἂν κατορθώσῃ νὰ φθάσῃ τὴν ἡλικίαν τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὅταν θὰ ἔχει γηράσει. Τὰ περισσότερα τῶν ἀνθρώπινων ὄντων, ἐν πάσῃ περιπτώσει κατὰ τὸ μεγαλειότερον τμῆμα τῆς ζωῆς των, φθάνουν τὸ πολὺ μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὀρθῆς γνώμης.

καὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν ὁμοιάζει πολὺ πρὸς ἓνα εἶδος ἠθικοῦ γούστου, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ἱκανοὺς τοὺς νέους νὰ διακρίνουν ἀμέσως τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ ἐσφαλμένον, χωρὶς νὰ καταφύγουν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ. Αὐτὸς εἶνε ὁ λόγος τῆς ὑπεριόχου σημασίας τῆς μουσικῆς εἰς τὴν ἐξάσκησιν τοῦ χαρακτῆρος. Ἡ παιδεία συνίσταται εἰς ᾠδικὴν καὶ εἰς ὀρχησιν. Ὁ Πλάτων μάλιστα φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ εἴπῃ ὅτι τὸ ὄλον τῆς παιδείας περιλαμβάνεται εἰς τὸ ὄλον τῆς ὀρχήσεως (Νόμοι 654 Β, 572 Ε).

* * *

Ἀπὸ τὴν γνώμην (δόξαν) ἀνερχόμεθα εἰς τὴν νόησιν—τὸν διαλογισμόν ἢ ἀλλαγὴ συνίσταται εἰς τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς πίστεως πρὸς ἀποδείξεως εἰς τὴν πίστιν πρὸς ἐπαληθεύεται ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου· παύομεν νὰ ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὰ καθ' ἕκαστον καὶ ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὰ γενικά. Ἡ ἀντίθεσις εἶνε σὰν ἐκείνην πρὸς ὑφίσταται π.χ. μεταξὺ τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ πρακτικοῦ γεωργοῦ καὶ τοῦ βοτανολόγου. Ὁ πρῶτος διακρίνει περισσότερα εἶδη καρπῶν, ἀναλόγως τῶν ὄρατῶν ἰδιοτήτων καὶ τρόπων, καὶ ἔχει τὰς ἀναλόγους συνηθείας ὡς πρὸς τὴν μεταχείρισιν αὐτῶν· ὁ δεύτερος διακρίνει τοὺς καρποὺς ἀναλόγως τῶν γενῶν αὐτῶν. Ὁ γεωργὸς βασίζει τὴν ταξινομήσιν του ἐπὶ μιᾷ συγκεχυμένης ἀναγνωρίσεως, ὁ βοτανολόγος ἐπὶ τῆς αὐστηρᾶς ἀναλύσεως ἀφηρημένων χαρακτηριστικῶν. Εἰς τὴν δόξαν ἢ σημασία σχηματίζεται ἐκ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὰς αἰσθήσεις, εἰς τὸν λογισμόν ἢ οὐσία ἀποκαλύπτεται ὡς τοιαύτη (Φαίδων 65 C). Κατὰ ταῦτα ἢ διὰ τοῦ λογιμοῦ προκύπτουσα σημασία εἶνε καθαρὰ καὶ μὴ - αἰσθητηριακὴ.

Ἡ νόησις διαιρεῖται εἰς δύο στάδια: εἰς τὴν διανόησιν (διάνοια)¹⁾ καὶ εἰς τὴν γνώσιν (ἐπιστήμη). Ἡ διανόησις ἐκφράζει τὴν μέθοδον τῶν συνήθων τεχνῶν καὶ τῶν μαθηματικῶν: ταύτας τὰς ὀνομάζομεν ἐπιστήμας μόνον ὅταν δὲν ἐκφραζόμεθα κατὰ κυριολεξίαν

1) Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν ταύτην μὲ διαφορομένην σημασίαν· διὰ ταύτης ἐννοεῖ εἴτε τὴν κατωτέραν μορφήν τῆς νοήσεως εἴτε τὴν γενικὴν διαδικασίαν τοῦ συλλογίζεσθαι καθ' ὅλα τὰ στάδια τῆς γνώσεως, εἴτε τῆς ἐμπειρικῆς εἴτε τῆς διὰ τοῦ λογιμοῦ. Διὰ νὰ διατηρήσωμεν σαφῆ τὴν διάκρισιν ταύτην θὰ χρησιμοποιήσωμεν τοὺς ὄρους διανόησις διὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν καὶ διαλογισμὸς διὰ τὴν δευτέραν.

δὲν εἶνε πραγματικῶς ἐπιστῆμαι (Πολιτεία 511 C, 537 D). Εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς διανοήσεως, συλλαμβάνομεν τὴν οὐσίαν διὰ τῶν καθ' ἕκαστον παραδειγμάτων· ὁ γεωμέτρης, λόγου χάριν, πραγματεύεται περὶ τριγώνων διὰ μέσου τῶν πραγματικῶν τριγώνων, τὰ ὅποια διαγράφει ἐπὶ τῆς ἄμμου· μὲ μίαν λέξιν ἢ διανόησις ἀποτελεῖ μίαν ἔμμεσον ἀντίληψιν τῶν εἰδῶν, μίαν κατανόησιν τῶν οὐσιῶν μέσῳ συμβόλων. Τὰ ἀρχέτυπα τῆς πίστεως εἶνε σύμβολα διὰ τὴν διανόησιν, ὅπως τὰ στοιχεῖα τῆς εἰκασίας εἶνε εἰκόνες διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς πίστεως. Ἐπὶ πλέον, ἡ διανόησις ἀρχίζει μὲ ἀναποδείκτους ὑποθέσεις καὶ δὲν εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐπαληθεύσῃ τὴν πεποίθησιν δι' ἀναφορᾶς εἰς μίαν πρώτην ἀρχήν. Αἱ λεγόμεναι ἐπιστῆμαι λαμβάνουν ὡς δεδομένας ὠρισμένας ἀρχικὰς προτάσεις καὶ ὠρισμένας ἀκαθορίστους ἐννοίας, χωρὶς νὰ δίδουν λόγον οὔτε διὰ τὰς μὲν οὔτε διὰ τὰς δέ. Ἡ διανόησις μεταχειρίζεται τὰς ὑποθέσεις αὐτὰς ὡς ἐὰν νὰ ἦσαν πρῶται ἀρχαί: εἶνε κατὰ βάσιν ἀκριτος. Ὁ λεγόμενος ἐπιστήμων ἀποδεικνύει τὰ πάντα ἔκτος ἀπὸ τὰς βασικὰς του προτάσεις, τὰς ὁποίας ἀρνεῖται νὰ συζητήσῃ. Εἶνε δογματικός, ἄνκαι εἶνε τοῦτο εἰς ἓνα ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἀπὸ τὸν πρακτικὸν ἄνθρωπον. Πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρήσωμεν τὴν διανόησιν ὡς γνῶσιν ἐν τῇ κυρίως σημασίᾳ; Ὅπου αἱ βασικαὶ προϋποθέσεις δὲν ἔχουν ἀποδειχθῆ, τίποτε δὲν εἶνε γνωστόν, οὔτε αἱ μείζονες προτάσεις οὔτε καὶ τὰ θεωρήματα, τὰ ὅποια ἐκ τούτων συνάγονται (Πολιτεία 533 C).

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀρχικῶν προϋποθέσεων, καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτῶν ἡ διανόησις χρησιμοποιεῖ καὶ εἰδικὰς ὑποθέσεις διὰ νὰ λύσῃ καθ' ἕκαστον προβλήματα. Ἐνῶ δὲ ἡ ἐπιστήμη παρέχει τὴν ἀπόδειξιν διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς πρώτας ἀρχάς, ἡ διανόησις τοῦναντίον χρησιμοποιεῖ τὴν μέθοδον τῶν ὑποθέσεων, προχωροῦσα πρὸς τὰ κάτω («ἐπὶ τελευταίην», Πολιτεία 510 B). Τί εἶνε ἀκριβῶς ἡ μέθοδος αὕτη τῶν ὑποθέσεων; Δυστυχῶς εἰς τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα τὸ θέμα τοῦτο παραμένει σκοτεινὸν καὶ εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ σταχυολογήσωμεν ὅ,τι μᾶς εἶνε δυνατόν ἀπὸ τὰ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ διασκορπισμένα χωρία. Ὅταν δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ συλλάβωμεν τὴν αἰτίαν πράγματός τινος καταβάλλομεν μίαν προσπάθειαν διατυπώνοντες μίαν ὑπόθεσιν. «Δέξου αὐτὴν μου τὴν ὑπόθεσιν», λέγει ὁ Σωκράτης ὁμιλῶν περὶ τῆς θεω-

ρίας τῶν ἰδεῶν (Φαίδων 100 B). Ἡ διανόησις κεῖται μεταξὺ τῆς δόξης καὶ τῆς διαλεκτικῆς· ὁ νοῦς ἀφῆκε κατὰ μέρος τὰς καθ' ἑαστον λεπτομερείας, ἀλλὰ δὲν ἔφθασεν ἀκόμη εἰς πρώτας ἀρχάς. Μόνον νὰ μαντεύη εἶνε εἰς θέσιν, ἀλλὰ τὸ μαντεύειν τοῦτο τὸ κάμνει συμφύτως πρὸς μίαν μέθοδον. Δεχόμεθα μίαν ὑπόθεσιν ἢ ὁποῖα ἔχει κάποιαν ἐσωτερικὴν οὐσιαστικὴν πιθανότητα (εἶνε ἀσφαλῆς καὶ στερεὰ 100 A, D) καὶ εἶνε γενικῶς παραδεδεγμένη (96 C). Κατόπιν τούτου ἐξάγομεν τὰς συνεπείας πού περιλαμβάνονται εἰς αὐτὴν καὶ πού ἀφοροῦν τόσον ἐκείνο πού παραδέχθημεν ὅσον καὶ τὰς σχέσεις του πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα. Λαμβάνομεν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν μὴ ὑπαρξιν τῆς ὑποθέσεως καὶ ἐξάγομεν καὶ αὐτῆς ἐπίσης τὰς συνεπείας της (Παρομενίδης 136 C). Τοιοῦτοτρόπως κατασκευάζομεν ἓνα σύμπλεγμα ἀπὸ προτάσεις πού εἶνε σύμφωνοι καὶ συνεπεῖς πρὸς ἀλλήλας, ἢ μᾶλλον κατασκευάζομεν δύο ἀπαγωγικά συμπλέγματα τῶν ὁποίων αἱ ἀρχικαὶ βασικαὶ προτάσεις εἶνε ἀμοιβαίως ἀντιφατικά.

Κατόπιν τούτου υποβάλλομεν τὰ συμπλέγματά μας εἰς ὁρισμένας βασάνους. α) Ἐξετάζομεν μήπως αἱ συνέπειαι τῆς ὑποθέσεως τὴν ὁδηγοῦν εἰς τὸ ἄτοπον (128 A, 136 A, B), ἢ μήπως αἱ συνέπειαι αὐταὶ περιέχουν ἐντὸς ἑαυτῶν ἀντιφάσεις. Φυσικά, εἰάν εὐρίσκομεν ἀντίφασιν εἰς τὰς συνεπείας, θὰ ὑπάρχει ἀσφαλῶς καὶ καμμία τοιαύτη κρυμμένη εἰς τὴν ἀρχικὴν ὑπόθεσιν. Ποτὲ δὲν θὰ εἴμεθα πλέον τοῦ δέοντος προσεκτικοὶ κατὰ τὴν βάσανον τῶν ὑποθέσεών μας, διότι ἡ ἀπλὴ ἐξέτασις τοῦ περιεχομένου των δὲν ἀποτελεῖ καμμίαν ἐγγύησιν ὅτι θὰ ἀνακαλύψομεν τὰ ἐσωτερικά των ἐλαττώματα, εἰάν ἔχουν τοιαῦτα (Φαίδων 107 B). β) Παραβάλλομεν τὸ σύμπλεγμα μας πρὸς τὰ δεδομένα στοιχεῖα· εἰάν ὑπάρχη καμμία ἀντίφασις ἢ ὑπόθεσις εἶνε ψευδής. Παραδείγματος χάριν εἰς τὸν Μένωνα ὁ Σωκράτης καταγίνεται εἰς τὸ νὰ διαπιστώσῃ τὴν φύσιν τῆς ἀρετῆς. Ἄς παραδεχθῶμεν, λέγει, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶνε γνῶσις καὶ ἄς ἴδωμεν τί θὰ ἔπεται ἐκ τούτου. Ἐάν ἡ ἀρετὴ εἶνε γνῶσις τότε ἡ ἀρετὴ εἶνε δυνατόν νὰ διδαχθῇ, καὶ εἰάν ἡ ἀρετὴ εἶνε δυνατόν νὰ διδαχθῇ τότε κατ' ἀνάγκην θὰ ὑπάρχουν διδάσκαλοι καὶ μαθηταὶ τῆς ἀρετῆς. Εἰς τὴν πραγματικότητά ὅμως δὲν ὑπάρχουν οὔτε οἱ μὲν οὔτε οἱ δὲ καὶ συνεπῶς ἢ πρωταρχικὴ ὑπόθεσις εἶνε ἐσφαλμένη (89 C, D, E). Φαίνεται λοιπὸν ἐκ τούτων ὅτι